

NESVESNO I SAVREMENA KULTURA

Polazna tačka ovog eseja leži u konceptu „društveno nesvesnog” tj. sleda procesa koji u društvu deluju ispod nivoa na kom se kao presudne pojavljuju svesne moći, motivacije i želje. Smatram da je jedan od zadataka analitičara kulture istraživanje tih procesa. Ali takvo istraživanje nikad nije jednostavno, jer se poduhvat iznošenja tame na svetlo dana može ostvariti samo u terminima paradoksa. Najuspešniji pokušaji u toj oblasti — mislim na Frojda, Barta, Džejmsona — oslanjaju se na paradoks u različitom stepenu¹). Naročito Bart naglašava da se u svakom slučaju susrećemo sa određenom „samorefleksijom”, koja označuje radikalno preispitivanje sebe (selfa); a u skorijim radovima postaje očigledno da je ova samorefleksija uslovljena potrebom da se generišu različite forme pisanja. Jednostavnije rečeno, baš one forme naracije koje obično odabiramo da bismo izrazili svoje viđenje sveta, implicitno, uvek označavaju pokušaj da svet objasnimo u okvirima koherentne interpretacije; ali, iza pretpostavljene koherentnosti stavova ne leži neka neutralna racionalnost, već baš želja za koherentnošću, što moramo uzeti u obzir.²)

Sedam delova od kojih je sačinjen ovaj esej pokušaji su, različitih vrsta, da predstavim raznolike oblike iskustva unutar kulturnog okruženja, a da pri tom ne moram da izbegavam moment subjektivnosti. Smatram, takođe, da „moment subjektivnosti” nije nešto što nam je dato kao „prirodni” odgovor na iskustvo, već je

1) Klasični tekstovi su: Frojd *Psihologija svakodnevice* (izdato u okviru odabranih dela, Matica srpska, 1976); Bartova *Mitologija* (prevedeno u okviru knjige *Književnost, mitologija, semiologija* Nolić, 1979); Džejmson *Političko nesvesno: naracija kao društveni simbolički čin* Cornell University Press, Itaka, Sjedinjene Države, 1981.

2) Ovo se odnosi i na Deridine postavke u *O gramatologiji* str. 89—93, bibl. Logos, Veselin Masleša, Sarajevo.

nešto izgrađeno od parčića i fragmenata kulture koja je neprestano oko nas, i koja nam se obraća u specifičnoj formi u kojoj je „fragmentarnost” dobila neobičan status³⁾: u svetu čija nam se slika nudi u parčićima, prenesenim velikom brzinom preko tehnoloških dostignuća koja su izmakla našoj kontroli, najupotrebljivije forme pisanja su one koje fragmentarnost ponavljaju dovodeći je u pitanje. Pisanje time postaje blisko filmskom zanatu, izlomljenom toku televizijskog procesa, i pretvara se u niz „slika iz dubine” koje sve redom imaju korene u nesvesnom.

Namerno sam preskočio zaključak, ne želeći da sabijam ove delove u mrežu opšte interpretacije, čineći ih tako „prirodnijim i bližim”; ali kroz njih se ipak provlače i naziru teme koje bi mogle predstavljati osnovu vaših eventualnih razmatranja i budućeg rada, pa ću ih ovlaš nabrojati. Specifičnosti međuzavisnosti tržišta i kulture, višeznačna povezanost falomorfizma i nove tehnologije, veza između prostornog određenja i struktura moći i kontrole, strah od konačnog uništenja i načini da ga prikrijemo od sebe samih, generacije u odnosu na decenije i druge forme vremenski uslovljenih klišeja, situacija u poeziji — u ovim idejama prepoznajem dodirne tačke koje povezuju delove dajući im zajednički oblik, ili obrazac, mada njihovo viđenje zavisi od svakog čitaoca ponaosob.⁴⁾

Od pankaa do novog romantizma

Zaokret od pankaa do novog romantizma koji je, u jednom smislu uobičajena promena stila (komotnost umesto lanaca, pastelno umesto drečeg, hipi umesto roquera) i kao takav skoro očekivan kao deo procesa stalnih promena, može da se posmatra i kao način prilagođavanja moći. Oduzimanje mehanizama društvene i proizvodne kontrole iz ljudskih ruku, zajedno sa nadiranjem nove tehnologije, neizbežno je praćeno mistifikacijom, odražavajući se na diskurs pored ostalog: kompjuteri su stvorili sopstvene jezike. Ali to oduzimanje ne može da se „usmeri” (u nuklearnom smislu) samo na trenutno polje uticaja: nezaposlenost, suvišnost, nepotrebnost. Izgleda da je prvi odgovor bio ironična samokažnjavajuća agresivnost: lanci nisu predstavljali oružje već znake povrednosti, samospužavanja, odraz verovanja u potpuno nezainteresovanog Boga Kurt Vonegat, sa čitavom mašine-

3) Videti takođe moj rad *Teorija, pisanje, iskustvo*, Nju Literari Histori XV (1984) koji se oslanja na *Književna teorija na fakultetu: Istraživanje* iz Nju Literari Histori (New Literary History) XLV (1983), str. 411-451.

4) Pogledati moj *Skriveni rukopis: Pisanje i nesvesno* Rutledž i Kigen Pol (Routledge and Kegan Paul) 1985, pog. 9

rijom pratećih poremećaja.⁵⁾ Ako je ovaj odgovor bio izgrađen na ruševinama individualne moći i reflektuje ograničenost unutar odskora nepotrebnog sebe, odgovor koji je sledio za ovim još više zastrašuje, jer nam novi romantizam demonstrira kako je udaljavanje moći do nedostižnih visina praćeno porastom maštanja o moći bez realne osrove. Novi romantizam gaji stil školaraca, koji plešu dok Rim ili Pariz gori⁶⁾; i dok je Klešov (Clash) London stvarno goreo a vatra bar pravila spektakl, koji se odražava na agresivno zelenim i crvenim kosama sledbenika, novi romantičari su okrenuti u potpuno drugom smeru, ka izmišljenom kraljevstvu diskoteka i veštački svorenoj mreži malobrojnih kafića i poznatih „faca“.

Pank pokret nije imao ličnosti; nije bilo centralnog polja koje bi bilo uzor, pa je svako lično ispoljavanje pankera bilo jednako vredno kao i neko drugo. Novi romantičari su uskršli stari pojam slave — a to znači mogućnost da se, i pored prenatrpanosti i konformističkih pravila, pojedinac iskaže stvarajući svoju pozornicu na kojoj će biti heroj. U osnovi ovoga je borba za sebe, kojom se zaobilazi večiti utisak potisnutosti i uzleće do carstva svetlosti i vrtoglavih nada, reinkarnirajući, kao Veliki Getsbi, pozadinu za neodređenu veliku akciju: „Jednom ću to uraditi/Ala šta, to još uvek ne znam...“ Pank je ukazao na konformizam, koji, upakovan i promenjiv, čini da se ljudsko više ne prepoznaje; novi romantičari preteruju već svojom pojavom, pretvarajući se da stilizovana pojava može biti uspešna kompenzacija i parodično pokazivanje lekcija kojima su ih o samoispoljavanju i odgovornosti učili u školi. Pankeri znaju da tamo gde nema posla, priča o ispunjavanju slobodnog vremena je samo loš vic; za nove romantičare, presudno je verovanje da sistemi izdržavanja i poslovnog uspeha mogu biti zaobiđeni, i da je fasada dobrog života dostupna.

Svaki aspekt i manifestacija neuobičajenog ponašanja može se iskonstruisano prikazati kao reakcija na buržoaziju; ali u tom slučaju je značajno ukazati na uzurpaciju principa realnosti od strane te buržoazije (na način koji nikad nije zanimao uspešnu aristokratiju). To je ono što im određuje i natura različite uloge: mada to ne žele, pankeri i novi romantičari predstavljaju krajnosti iz fantazija onih unutar osigurane grupe čiji deo oni nikada neće postati, uspešno pomerani gore-dole po društvenoj lestvici. Građanska sigurnost leži — trenutno — u verovanju da je društveni poredak prestao da

5) Odnosi se na Kurta Vonegata i njegovu dramu *Titanove sirene (The Sirens of Titan)* Dell. Njujork 1959.

6) Znam da ovde i na drugim mestima o novim romantičarima govorim u sadašnjem vremenu, ali to je usled normalnog procesa kašnjenja za događajima.

bude neka vrsta lestvica kojima se treba uspeti; u tom kontekstu subjektivni stav alternativne grupe koja imidž kupi iz prevaziđene više klase, kao što je slučaj sa novim romantičarima, ima istu ulogu kao i ukazivanje na okove koji su u pooštreno strukturisanoj vlasti inače nevidljivi, ograničeni na fabrike i zatvore. Kao da je srednja klasa, sateravši svoje protivnike u ćorsokake, dozvolila sebi da neko vreme posmatra lažnu i umetnu prezentaciju ovih rivalskih grupa koje ističu sopstvenu suvišnost, i nemogućnost opstanka u svetu kompjutera i vremena informacijskog potopa.

Na ovom skretanju i promeni stila moguće je i oceniti koliko se osećaju Englezima i šta je za njih Engleska, od pankera, za koje je Engleska klaustrofobično zaključana kao zatvor, gušeci sve težnje, do novih romantičara, koji se obraćaju mitskom evropeizmu (Cabaret Voltaire, Spandau Ballet) a koji u stvari koriste samo neshvaćene krhotine stranih kultura. U oba slučaja je težnja za begom sa zajedničkog tržišta, što dalje od konkurencije koja snižava vrednosti; a potom u zatvaranje oko bednih ostataka imperijalnih moći, uz skupljanje pipaka. Ali tamo gde pank nije više video životnog soka, zadovoljavajući se da bukom i škripom ukaže na istrošenost sistema koji više nema šta da ponudi, jer ništa nije nagoveštavalo ispunjenje njihovih želja, novi romantičari zamišljaju plimu, kao da će stare kosti Engleske oživeti budu li se stvorili brojni kanali komunikacije, tvrdeći da nova aristokratija može da oformi i mrežu vitalnosti širom zemlje, uprkos tome što ta mreža ocrtava dominaciju metropole.

Bilo bi lako proglasiti novoromantičarski stil ženkastim, sa ufrćkanom odećom i kovrdžama, ali to znači uključiti ga u asimilaciju nepromenljivom stilu privilegovanih, čija odeća nikada ne zahteva zaštitu od prljavih mašina. Jer je teška mašinerija koju oponaša nezgrapnost i klepetavi ritam pankera odavno zastarela: novi izvori moći su bešumne prostorije, treperave lampice, tiho tipkanje kompjutera. Postoji očigledna povezanost sa komercijalnim bumom videa, koji takođe transformiše linearni protok vremena u dostupnu i raznovrsnu seriju plejbekova, ali u robnom svetu uzroci i posledice su mistifikovani: možda su se prvo pojavili zahtevi novih tehnologija na koje se zatim nadovezalo sanjanje i lebdenje novih romantičara sa zahtekom da ispuni inače prazne kasete proizvođača. Svakako da je proboj japanske tehnologije prethodio opsesiji orijentalnom estetikom, koja se sada na tržištu pojavljuje uredno upakovana.

Na ovoj tački prelaza može se primetiti i pomeranje od tradicije u skladu sa kojom se posmatrani tinejdžerski stil koji se gradio na osno-

vu muzike, ka više polifonom skupu (uticaju) koji predstavljaju mediji: muzika panka ili novog romantizma je samo pratnja, a ne pokretač, upadljivi dodatak stila koje se jače i dublje zasniva na spletu socijalnih postupaka. Ali dostupnost i mogućnost ispoljavanja ovih stilova u širem krugu javnosti je različita: pankeri su isticali ulicu ubeđeni da na njoj ima više reda nego po domovima; novi romantičari, naprotiv, ulicama prolaze samo slučajno, pazeći da se ne uprljaju, na svom putu od jednog do drugog čuvenog kafića. Unutar panka, izgubljeni „ja“ je priznavalo da nema kuda da ode: novi romantičari odbijaju istinu, odabirajući kao mesto okupljanja aerodromske kafee za koje niko nije uistinu zainteresovan, već ih interesuju mesta sa kojih ili na koja odlaze. Na taj način su zaobiđene obavezne društvene i karijerističke lestvice, i stvorena alternativna mlaka struka usred odbijajućeg i zatvorenog društva; što je obrazovanje nedostupnije, ili dostupnije samo nekolicini privilegovanih, koncept „mogućnosti“ postaje sveobuhvatniji ali zamagljeniji, kao nešto uzbudljivo što postoji iza sledećeg ugla, mada nam nije jasno šta je to.

Zato je ovo prelaz na kojem vidimo individuu (self) kako se batrga u sopstvenoj suvišnosti, gradeći svoj krhki svet. Tinejdžerska kultura Zapada pripremala je ovo generacijama, ocrtaavajući granične linije oko starosnih grupa, ali tamo gde je dosad postojao elemenat pripreme za ulazak u Svet Odraslih, sada postoji uverenost tinejdžerske kulture da je sama sebi dovoljna i konačna, uključuje u sebe stilove odraslih — što se, ionako, mora dogoditi jer su mnogi motivi na tradicionalnom putu odrastanja srušeni.

Stereo

Srebro i sjaj, pravilno naslagane simetrične sjajne kutije u crnom okviru: kao najzanimljiviji deo pilotske kabine, upakovane kontrole uređaja za anesteziju, podešene brzine i podešene snage, treperavo zeleno svetlo koje deli život i smrt. Mehanizmi žive posebnim životom, dobijenim od zvukova, pa ipak je pripadnost ovom magičnom poretku nešto ne toliko usiovljeno ukusom, koliko znanjem, koje se dokazuje na sebi svojstven način: reklamnim časopisima, statističkim određenjima, hijerarhijom mini-linija, napravljenoj na osnovu šema poznatih iz radio-amaterizma, ali oslobođena elemenata rizika. Izbor više nije između usmerenog i rasutog zvuka, već je prebačen na nivo nijansi, balansiranja: kao da bi jedini zadovoljavajući rezultat bio tek potpuna ravnoteža anđeoskih zvukova koji izlaze ispod dijamantske glave. U ionako pretrpanom životnom prostoru, ova neprocenjiva oprema nudi i postavlja drugačiji red, delom materijalan, delom namećući skrivenu

geometriju, prepolovljene uloge, ocenjujući neke slušne pozicije kao bolje od drugih, razvrstavajući posetioce na one upućene u znanje i tajnu i one neupućene čiji svetovi ostaju bizarno ograničeni komforom i banalnim interesovanjima za garderobu ili nameštaj.

Stil se promenio: radio-aparat, nepovratno zastareo, već pripada klasiци, jer ga je već njegov dizajn sa uglačanom površinom i zaobljenim drvenim ivicama, metalom i satnim mehanizmom prebacio na nivo usisivača i krpe za čišćenje. Portabl-gramofon, nekada čudo kompaktnosti i mogućnosti očuvanja zvuka, danas je samo dečja igračka, arhaična poput bakelita, čija drečeća plastika polako gubi boju. Odskora kao pojedinačni delovi, dekovi i pojačala, još preživljavaju ili teškom mukom: naglašavajući (ispravno, po novoj estetici) arhitektoniku, oni svakako ne omogućavaju kompaktnost poput novih, naslaganih sistema, a i zahtevaju manju posvećenost. Podeljeni između prošlog i modernističkih dodataka, oni predstavljaju dekoraciju i amaterizam, sada prevaziđeni nagomilanim ovladavanjem tehnike. Potisnuti, ovi sistemi se zasnivaju na menjanju, na gomilanju opreme, vremenima ekspanzije kada su sva zadovoljstva bivala objašnjavana kao „zabava”: po novom stilu, zabava je demode kao i „Nedeljom uveće u Paladijumu”, kao prioritetna vrednost se uzdigao tehnički kvalitet, a specifične ploče, kasete i programi su primeri, ilustracije koje nam sobom dokazuju, i sami podređeni, kompletnost pojave same opreme.

Ono što je takođe očito — a što čini zamišljeni integritet teksta — jeste precizno određen redosled uređaja: jedan podeljak određenog izbora stvara zvuk čija je različitost od drugog podeoka vidljiva jedino upućenom uvu, a ipak je baš taj jedva primetan pomak uzrok potrebi ovladavanja celokupnom tehnikom. Žene bi u mele da se snađu sa radio-aparatom, klinci sa gramofonom; ovde smo u potpuno muškom svetu, sistemu namerno stvorenom tako da ispolji tu razliku i naglasi njihovu kontrolu. Ovako posmatrano, prostorom se može upravljati, skraćujući ili produžavajući mu koordinate, uz minimalan napor; uređaj postaje produžena ruka tela, onih muških tela koja vape za savršenom reprodukcijom i čeznu za nedostižnim. Ovako ih približavaju daleko složenijim uređajima radara, kompjuterski kontrolisane mikrohirurgije, ili elektronskog sistema osmatranja: unapred se oseća uloga koju će muški pol imati u budućnosti, uloga upravljača svemirskim brodovima ili kućnim kompjuterima, nesputani, unutar srebrnih kutija okruženih tminom, očiju i ušiju okrenutih ka unutra, na izgled suženih čula koja u stvari kultivišu moć snage i penetracije, postajući falomorfni i probijajući se kroz tišinu i

mrak, stvarajući zvuk pri okretanju skale ili dodiru prekidača, beskrajno kombinujući, „istražujući, istražujući ‘puckajući dugačkim oznojenim prstima.’”) Po uređajima možemo proceniti oblik koji za sebe priželjkuje muško telo budućnosti, narastajući uticaj i delovanje po marginama u želji za potpunim upravljanjem, obuhvatajući i najmračnije snove, muškarca kao junačkog borca sa priznatim manama ili umetnika/lovca, naviknutog na propadanje beskorisnog, koji sluša o ratovima u kojim se to propadanje ispoljava u savršenom stereu.

Kao fantomski falus iz snova, ovaj sistem se u realnosti pojavljuje uz brojna preterivanja, osvajajući i raščičavajući sebi prostor: stereo postaje SIMBOL snage, uvek sa previše moći, sa voltažom koja je daleko veća od upotreb- ljive, poput automobila koji bi lako dostigao 200 milja za par sekundi, kada bi imao pistu za to; ali u tom slučaju, kao i kod stereo uređaja pista bi morala biti aerodromska i očekivalo bi se poletanje mašine koja na taj način poriče svet i dostiže neslućene mogućnosti. Takvi uređaji su naravno muški: mašine za veš ne obećavaju ništa nadljudsko, niti nude putovanja od od kojih se vrti u glavi. Ali, isto tako, mašine za veš nisu oružja, kao što su to muške naprave, oružja i za napad i za odbranu sopstvene različitosti; i, paradoksalno, stereo je i oružje učutkivanja, ogromni megafon pomoću koga će (muški) glas nadjačati ostale glasove, poput pubertet- lije koji upotrebljava slušalice da ne bi čuo kako ga majka doziva sa stepeništa. A pomoću sluša- lica, utišavanje prerasta u mehanizam potpunog povlačenja, vraćanja u okrilje snažnog (muškog) selfa, u kom je moguće kovati planove i isklju- čivati se iz prozaične okoline.

Iluzija je da su mogućnosti uređaja beskonačno rastegljive: da će biti sve moćnijih aparata (moćnih da suzbiju preveliko širenje ukusa posvećenih) koji bi izražavali moć nad svetom. Ali ta varka je još mnogo potpunija: u celini okrenut zvuku, operater se i sam pretvara u teh- nologiju, razdvaja najtananiju preciznost od ma- terijalnog postojanja, određujući sebe na os- novu preseka položaja radio-talasa u protivteži teskobnoj neposrednoj geometriji. Rotaciona plo- ča ima stroboskop, zaobljenog oblika, kojim se upravlja na način opasno blizak laserima ili raketnim projektilima. Čovek koji vodi konce stoga nikad nije na mestu zločina, njegovi me- hanizmi odbrane funkcionišu tim bolje što je dalji, neprestano kružeći nad velikim svetskim pitanjima, kompenzirajući tako svoj propali san o putovanjima do zvezda. Tako život i smrt, rasprsnuta bomba i rasprsnuta bubna opna, postaju pitanja finog štelovanja, „odomaćivanja”,

7) Roy Fišer „Eksperimenti” (Roy Fisher *Experimenting*), u *Sabranim pesmama* iz 1968, Falkram 1969. str. 43.

kao da je to pravi put za muškarce da se oseće „kod kuće” u oblaku zvezda, koje označavaju i slavu i smrt.

Uradi sam i srednja klasa

Jedna od niti koje se povezuju i eksploatišu u „uradi sam”, je zamišljanje budućnosti. Strah od nepoznate budućnosti je nekad bio univerzalan, kao kod Žil Verna, i junak priče je mogao da reaguje (kao atomski naučnik, političar, putopisac) na globalnom nivou; Džon Vajndhem (John Wyndham) i Najdžel Nih (Nigel Kneave) svedoče o promeni nivoa događanja po kojem je kosmička (ili nacionalna) katastrofa data kroz pojedinačno propadanje lokalnih struktura (oolnica, istraživački institut, opština)⁸⁾. „Uradi sam” se javlja kao priprema za to iskustvo, jer se u tom slučaju naša usko specijalizovana zanimanja pokazuju nedovoljnim, pa smo prisiljeni da u sebi pronađemo veštine pomoću kojih ćemo preživeti i dokazati da duh Robinsona Krusoa još uvek živi u dobrom građaninu; to je istovremeno i dokaz moći i vlasti, kojima srednja klasa potvrđuje da će, bez obzira na to kakav bude svet sutrašnjice, oni umeti i njim da vladaju zahvaljujući sopstvenoj fleksibilnosti i moći prilagođavanja. To takođe sadrži i nešto što se odnosi na propadanje: kao kada čoveka kome je odsečena noga još uvek svrbi taban, tako i srednja klasa, odviknuta od bilo kakvog fizičkog rada, još uvek napreže svoj odsečeni ud, nadajući se da će ga tako povratiti.

Naravno, ideologija je oblast koja manipuliše i u materijalnom domenu, pa je moguće da će ova naprežanja uz blago pokretanje stvarno usloviti novi rast: tako će se srednja klasa, centralni izvor moći unutar društvenog organizma, proširiti i na sve ostale i preuzeti oblik celog društva, društva koje će dalje imati tu prednost da bude „stesano” i prilagođeno potrebama koje će promenjeni svet zahtevati. Odbacivanje miliona nezaposlenih usmeriće se na onostrani mrak: isključena iz zaštitnih sistema kao što je isključena iz rada, radnička klasa će biti gurnuta u kategoriju potpunog postvarenja, vidljiva samo na ekranu i kompjuterskim prijemnicima sa kojih će novi upravljači, sigurni unutar zatvorenih granica svog sveta, „procenjivati” šta će se dogoditi sutra.

Teško je zamisliti taj novi svet, i sa pripremanja za njega se okleva, što je simbolisano u buržoaziranju sistema „uradi sam”, od najjednostavnijih do najsloženijih poduhvata. Srednja klasa se izgleda ne može otrgnuti faličkom simbolu, makar se oslanjala i na izvore moći koji će uskoro

8) Videti, na primer, Džon Vindhema *Nevolje s puzavičom* SF Book Club 1962; Najdžel Nil *Cetiristogodišnji eksperiment*, Penguin 1959. od 1953. u televizijskoj seriji

biti nedostupni; pa ipak nerazgovetni mit o post-nuklearnoj budućnosti se verovatno oslanja na individualne izvore generatore struje, unutar privatnih skloništa, opremljenih svim dostupnim vidovima snage, u kojima će građanske porodice moći preživeti promene, nedirnute i nepovređene — a čak i u tim okvirima postoje vizije napretka: da će u ovim skloništim, boraveći na opustošenoj zemlji (ili naseljenoj bandama radničke omladine, koja će nepodvrgnuta policijskoj kontroli, biti spremna na obračune), srednjoj klasi biti omogućeno da povрати izgubljene porodične odnose, da ponovo prihvati rodbinska osećanja uništena vremenima konkurencije i užurbanosti. Unutar drvenih zidova (jer po mitu, do tada ćemo već ispuzati iz podzemnih skloništa, verovatno prvo probno šaljući pse da ispitaju vazduh), nanovo ćemo otkriti radost što smo dovoljni sami sebi, a s vremenom ćemo otkriti i veselje u neposrednoj komunikaciji nesputanoj uobičajenim kanalima (koje smo sami stvorili a koji nas sada sputavaju), razvićemo nove načine života, nove metode odašiljanja poruka do primoca, shvatajući da život postoji i izvan porodičnog stesavanja.

„Uradi sam” se prema tome postavlja u odnosu na promene u prostoru i budućnosti koje će te promene usloviti, i tu upada u konflikt između dva različita sveobuhvatnija modela prostornih promena: sa jedne strane „proširivanja”, a sa druge kampovanja i vikendice, tj. od Godara (Goddard) do Pozi Simons Posy Simmons). U osnovi, opet je to pitanje klase: neprestano dograđivanje kuće, radnička navika, bazira se na verovanju da će tako sebi povratiti otrgnute teritorije, dodajući ovde sobu, tamo nišu, pomerajući i razmeštajući noseće zidove, ulepšavajući kuću s lica. U isto vreme, srednja klasa, u kampovima kod Dordonje ili popravljajući stračare Norfolka, zalaže se za drugo viđenje prostora: sojenice, preuređene stražarske kućice u ime drugačijeg življenja. Sa jedne strane, poprilična i zamašna građevina (ekvivalentna teškom naoružanju — tapetiranoj — voznoj krstarici, ili dobro opremljenoj vojnoj regimenti), sa druge razrađena mreža puteva širom zemlje, sa predstražama, zamkama (ekvivalent podmorničkom ratu koji se vodi i na suvom). Naravno, moguće je da ovako postavljena bitka sa zamišljenom stranom silom predstavlja zaklon za klasnu borbu, ono što nam se odigrava pred nosom, u Tokstetu (Toxteth) ili Brikstonu (Brixton); reći da je epidemija zamišljanja naše budućnosti već ovaploćena kao „nasilje” (definicija srednje klase) koje se širi po još mezaraženim predgrađima i kao informaciona mreža građanstva (provincijski klubovi, „Gardijan”) koja se uspostavlja i suprotstavlja drugim mrežama (npr. „crnoj” ekonomiji, sa svim na šta taj pojam asocira).

I na taj način stratezi iz fotelja i specijalisti gerilskog ratovanja zauzimaju svoje pozicije u institucionalnom aparatu države, ukazujući nam tako na ono što bi želeli trajno da urežu u publiku: da su ove institucije trule, nagrizene crvima, samo fasade iza kojih se tove i lenčare osnovi subverzivne snage. Ali, posедуjući „Uradi sam” veštine, već znamo kako da prepoznamo različite vrste korova koje mogu potkopati „dom” — Britaniju (Vindzor dom ili Donji dom), i načine da im se suprotstavimo. Naravno, ideološke projekcije pružaju svoja zadovoljstva, čak i za radničku svest: posle svega, ovo okretanje veštinama običnog zanata može se posmatrati kao povratak na dugo potiskivani deo životnog materijalizma, konkretnog dodira, povratak početnom bivstvovanju u inače otuđenom svetu, pokušaj diferencijacije rada na drugačijoj osnovi od uvrežene podele na temeljima klasne borbe. Ovo, naravno, socijalistički orijentisanim intelektualcima, zaraženim stalnom brigom nad opasnostima uništavanja socijalnog i lokalnog miljea, pruža očigledan izbor, između javnog i privatnog plana razvoja; a to znači mogućnost potiskivanja takvog razvoja ali i oprobavanje nastupajućih izbora (koji se tiču stabilnosti ekonomije, razvoja, kućne radinosti).

„Uradi sam” predstavlja čekanje kraja u još jednom smislu: kada dođe vreme da svodimo sve svoje račune, verovatno nećemo želiti da kažemo: „Bio sam operater na kompjuteru, ili šraf u timu tehničara”, već da izgovorimo rečenicu koja je oduvek mnogo cenjenija, tradicionalno posmatrano; arhetipski, ima tako mnogo razloga za izjavu: „Bio sam drvoseča”. Tolika uslovljenost naših života savremenim specijalizovanim poslovima može nam se, na kraju, smučiti: kako napisati svoju biografiju kada je naš lični rad napretkom tehnologije i kontrole postao toliko nevažan da mu se čak i ime izgubilo? Iz ovog pitanja o svodenju računa proizilazi i drugo: pred kim će to biti, pred Bogom ili možda Boginjom, ženama, a strah nas je da će s ironijom prepoznati besciljnost naših muških života provednih u radu koji ima nerazumljive ciljeve, a možda, još gore, da će shvatiti kako smo u tom radu za sebe pronalazili infantilna i regresivna zadovoljstva. A u konačnom računu, moraćemo potvrditi svoju muškost svom snagom i umećima; i, pre svega, sposobnošću „stvaranja” koje će povratiti ugled muškog roda opasno poljuljanog pretećom kombinacijom proizvodnje i rađanja dostupnog samo ženama (mada Država uveliko radi na tome da ovu pretnju učini ispraznom).

Stoga, pitanje o tome ko je stvorio imperativ „uradi sam” ostaje otvoreno: Država, neumorna u presloženom poslovnom manipulisanju svime; podsvesni surovi trgovac iz građanskih noćnih

mora, koji preči da stigne u roku od nekoliko godina: ženski stereotip, koji izaziva muškost na dvoboj a odbija da pruži bilo kakvu pomoć; ili onaj deo selfa (ličnosti) koji ironično i pačenički zamišlja da prepoznaje urođeni društveni Hobsijanizam i misli da je dokučio egoističnu tajnu života. Protiv svih njih, kućni rad postavlja lako opipljivu privremenu odbranu, jer postoji u prostoru koji je tako prepun modela štančovanih na istoj traci da se malo šta još može lično modelovati unutar datih obrisa života i stanovanja.

Odeljenje sa knjigama

Ni knjižara, opremljena između ostalog i neizbežnim stručnim i tehničkim priručnicima, ni usputni stanični kioski knjiga, hram brzopotezne i besramne potrošnje, odeljenje knjiga u robnoj kući nudi naročitu mrežu moći i popularnosti, svoju logiku vrednosti i saznanja, tim istaknutiju što je više zagnjurenjeno u šire okruženje roba za široku potrošnju (gvoždariju, posude, poklone). Put do njega vodi kroz dečje knjige, zato što njihova prodaja zavisi od boje, prve stranice, „prve lopte“: cena umirivačkih knjiga je prilagođena nepredvidljivoj potrebi smirivanja rasplakanog deteta. Malo iza njih su smeštene knjige za muškarce-u-kući (uradi sam, hobiji) koje su na prvi pogled zbunjujuće, tehnička uputstva za stočić za kafu ili neku ekstravaganciju u radionici, ali to je zato što su one namenjene neupućenima: pretpostavlja se da će najveći deo ovih knjiga postati, dobrodošao ili ne, poklon žena-neznalica muškarcima, koji će više pažnje posvetiti ideji nego brzini izrade.

Redovi koji obuhvataju područje romana su daleko složeniji i u jednom smislu arhaičniji: „Pingvin — klasika“*) u crnom povezu još uvek se podsvesno vezuje za Crne Klasike, mada ne i u Londonu ili Liverpulu. Na prvi pogled je očigledno da je primenjena najjednostavnija podela: ljubici, strava, krimići, vesterni. Ali ta podela nije nametanje, već samo prihvatanje spisateljskih i izdavačkih postupaka, mada se najmlađi žanr u seriji (pornografija) još uvek zaobilazi. Žanrovi služe, između ostalog, da razluče oblasti unutar kojih se javlja jedna druga podvrsta romana — na prvi pogled bez određenih distinktivnih oznaka; oni klasici koji su filmovani pažljivo su odvojeni u posebnu kategoriju.

9) Videti, na primer, Robert Kuver *Zvuci i sazvučja*, Cape 1971. Italo Kalvino *Nevidljivi gradovi*, Secker i Warburg 1974, Horhe Luis Borhes *Maštarije*, Nolit 1967.

*) Pingvin (Penguin je jedna od najznačajnijih engleskih izdavačkih kuća).

Žanrovi cvetaju na ustaljenim navikama: „Hteo bih jedan od onih koje još nisam čitao.” Oni čine celinu, koju je moguće skupiti; pretpostavlja se da bi neko sa naročitim apetitom mogao sakupiti ili pročitati svu naučnu fantastiku koja je izdata, poput beskrajnih nastavaka „Enciklopedije ljudskih dostignuća” (u nedeljnim nastavcima). Svaki primerak je moguće razvrstati kao pripadnika određene vrste, na rukom lep-ljene korice i jeftin papir ljubica gledamo drugačije nego na sjajne korice pretrpane crnim i tirkiznim pramenima strave. Nešto starijim žanrovima nije potrebno toliko boja, samo zato što se njihov zaštitni znak prepoznaje od pre, razvija se duže, pa se već pretvara u hijeroglif, ili specijalan jezik: zelene korice krimića ne upućuju direktno na njegov sadržaj, već se naslanjaju na već postojeću isto označenu seriju. Kategorija romana se takođe pretvara u sličan znak „po sebi” („Engleski klasici”), čije sive korice reprezentuju sivu zonu između polova duginog spektra.

Biografije se trude da budu značajne, u tvrdo ukoričenim a ne običnim povezima, sa kraljevskim ili aristokratskim pečatom umesto običnog trgovačkog žiga, kao što i, u njima, ležerni maniri starog načina pisanja preživljavaju iako su izbačeni iz ostalih žanrova. Sa poštovanjem uvijene u zaštitne omote, one žive život koji ne vodi nikuda; podrazumeva se da sa sobom nose dugovečnost, koja odgovara pretpostavljenoj dužini posedovanja knjige. Komšija možda neće vratiti krimić ili ljubić, ali biografija postaje vlasništvo, mada je stara navika ponovnog čitanja izumrla da bi oslobodila vreme čitaoca i zauzela mesto jedino na polici za knjige.

Preko ove mreže leži jedna drugačija, koja polazi od iskustva da će isti čitalac, s vremena na vreme, kupovati različite žanrove, pa mu ih zato treba ponuditi na gomili, što će pospešiti prodaju, i ona se oslanja na šire shvatanje ukusa i potrebu za informisanošću: Paladin, Pikador, Abakus (Paladin, Picador, Abacus), raznobojne rotirajuće police nude produhovljeniju verziju baratania vremenom i prostorom od nepomičnih tezgi drugih klasifikacija. One se potajno oslanjaju na pretpostavljenu šarolikost razmišljanja građanskih čitalaca: malo magije, malo novih romana, malo nostalgije, možda čak malo seksa. Pingvinova deca, sada kada im je jedini roditelj onemoćao, dolaze najzad na svoje, živahne i sveže, suprotstavljajući svoj modernistički koncept prostora neoviktorijanizmu starih korica.

Osnovna mreža je još jednom isprepletana, na drugačiji način, u delu sa finim knjigama, gde se finoća i Dikensa i Hardija kotira kao finoća umetničkih reprodukcija pa i knjiga čija je sva „finoća” u omotima od lažne kože. Uzete zajedno

one čine neosvojivi palisad ukusa, potvrđen vitrinom, višetoman, na parodičan način sličan bibliotekama iz XVIII veka. Rasprave o „kvalitetu” i „prefinjenosti”, kao rekvizitima obezvređene estetike, ovde su shvaćene kao bezlična roba, kvalitet je pretvoren u kvantitet, a regresivno zadovoljstvo „Najlepših serija” maraka je zamena za sekvencijalnost i čak za čitavu istoriju. Ovde se višak profita može ponovo pretvoriti u investiciju, posredi je Vol Strit umetnosti.

Hobiji neosetno prelaze u Kućne Sitnice, gde su izjednačeni ženski rad i muško slobodno vreme, kuvanje sa gajenjem golubova, uštede u vremenu sa potrošnjom tog istog vremena: najveći broj ovih knjiga nije za čitanje, već su zamena za izgubljeni autoritet i nedostupnu pomoć, kojih nema, kodifikovani saveti zbunjenim potrošačima u ovoj i hiljadama sličnih prodavnica. Ovde su snovi o idealnim domovima, i želje da se u sebi sakupi znanje pomoću kojeg ćemo postati nezavisni od trgovaca-prevaranata, zajedno sa zamenama za sve ono što smo propustili da naučimo u periodu odrastanja. A odmah do njih, sve neophodne instrukcije za život u dvadesetom veku: zdravlje u kući, telesno savršenstvo, načini opuštanja tela i uma, fragmenti Nove Nauke iz naših predgrađa.

Kontrapunktiranje ovih mreža održava nesigurnost čitaoca u vreme i prostor: kako smestiti ove knjige u kućni ambijent, između televizora, radnog prostora, kuhinje, u vremenskim procesima strogo podeljenim između radnog mesta i buljenja u TV. Jedino se možda od ostalih vrsta razlikuje roman, jer se pretpostavlja čitaocu koji će mu posvetiti vreme i prostor, da bi sledio imaginacije unutar teksta koji ne upućuje i izvukao zadovoljstvo iz odsustva bazične formule koja ostalim žanrovima osigurava predvidljivost. Žanrovi koji spadaju u roman su prihvatili, i sada nam reflektuju zastrašujuću literarnu/kritičku lekciju, po kojoj zapleti u romanu mogu biti tipizirani i pobrojani, i po kojoj postoji precizno određen broj pozicija pripovedača i uglova čitanja; unutar tog kruga više nam nije neophodna sposobnost dubljeg prosuđivanja, koju ćemo zameniti kvantitativnom procenom količine odstupanja od pravila; možemo i sami postati kompjuteri koji prave rang-liste na osnovu preciznih i znanih strukturalnih pravila. Uživanje u nekom žanru ne potiče samo iz istovetnosti, ma šta o tome mislili kritičari, ništa više nego što je slučaj sa uživanjem u Bahu, već od neke vrste podešenosti — svakako ne lepote stila ili percepcije, već od podesnosti zvučanja jer u svakom trenutku ove varijacije bude niz prisećanja na već znane doživljaje. U tom smislu, svaki žanr stvara jedan tekst, čija će struktura biti preuzeta od viših i „literarnijih” oblika, pa će se mnogi od nas Robert Kuver, Italo Kalvino ili

Borhes opskrbljivati tekstovima čije se varijacije odigravaju u okviru samo jednog dela.

Cena ovoga je u tome što „klasični” tekstovi postaju neuporedivi: žanrovi se pretvaraju u niz ograda i za književnost i za čitaoce, ne u smislu prepreke koju treba preskočiti već pre u smislu zadovoljstva koje se nudi bez napora da se promišlja o menjanju sveta ili nečem sličnom. Na taj način uređenje odeljenja knjiga postaje nedeljivo od pozicije koju sama književnost ima, onako kako je danas doživljavamo, posredstvom televizije i dominantnih medija preko kojih smo navikli da učimo, u obliku psihobiografija, senzacionalizma, seksualnih perverzija; kao na odeljenju knjiga, od svega pomalo. Unutar žanrova, uspeh ili propast za određenog čitaoca su jasno vidljivi: ili trijumfujemo nad vanzemalcima (špijunima), otporom svoje ljubavnice ili ljubavi, ili smo nadigrani od strane gorostasnih superiornih sila monstruma (neotkrivenih agenata) jačih članova svoje porodice. Ono što žanrovi isključuju je nedolaženje do globalnih saznanja, i ostajanje u okviru sumnji i zbuđenosti; možda čak isključuju naš strah da nismo više svet-ska sila, ili još gore, da ne znamo da li smo to ili nismo. I tako žanrovi i tekstovi pisani strogo po pravilima žanra zatvaraju krug oko engleske „književnosti”, odražavajući ali i sužavajući polje sumnji i razmišljanja, određujući mesto čitanju na sijesti posle večere i na 10 minuta pre spavanja.

Klubovi knjiga

Uzimajući da je knjiga roba, možemo je posmatrati na nekoliko načina: kao fetišizam koji je vidljiv u naslovima nekih žanrova, u zastakljenim vitrinama za lepe knjige o umetnosti, u odabiranju omiljenih izdavačkih kuća ili štamparija. Roba kojom torbare „klubovi za narudžbinu knjiga” pripada onom preseku tradicije i vrednosti, preseku uspešno prikrivenog procesa direktne kupovine i izbora. Sa nabavljača je skinuta odgovornost: ovde selekciju pravi anonimni — mada povremeno vrlo javni — odbor: knjige imaju garanciju, trajnosti svoje vrednosti i, na osnovu jednoobraznog poveza, približne cene. Tržište koje bi u drugim uslovima delovalo zbuñujuće, čak uznemirujuće, prečišćeno je: naravno ono je deo fantazma izatkanog od oglasa o džentlmenkim klubovima i njihovim salonima za pušenje i to da nema svađanja sa kojekakvim kapricioznim knjižarima, niti izlaganja sebe mogućoj poruzi od strane onih čije je znanje daleko veće od našeg.

Na jednom nivou, vrednost pluta u opštem moru razmene. Magične reči teku poput meda: zlato, raskoš, koža, prosvećenje. Sve je u tekstu-

ri: ovo su knjige da se dodiruju, koje će nam sijati i ako ih čitamo i ako ne čitamo. Njihova pakovanja su sjajna i otporna, i tvrdoglavo se odupiru promenama vremena. Njihov povež i uglovi nas vraćaju nazad u tradicijom proverene vrednosti: imitacijom kovčega s blagom u svet pirata i riznica, pečatima u potvrđenu vrednost zvaničnih dokumenata, dobara, imovinskih transakcija, a svojim ezoteričnim omotom, prepunim napola razumljivih značenja, u kraljevstvo magije i alhemije. Ispod tih korica leži eliksir života, neprolazna filozofija koju ćemo možda uspeti da produbimo nasuprot nagomilavanju otpadaka svakodnevice. Već sama knjiga asocira na neku opremu, mada u isto vreme čini njenu upotrebu suvišnom: zvono i sveću, kožnu mastionicu, kožni sekretar. Poređane u zastakljenoj vitrini, knjige predstavljaju ceo svet, svet privilegovanih, istovremeno nas podsećajući kako je književnost retka i dragocena.

Ali ono istorijsko je još ličnije, bliskije nego ovo. Postojale su vitrine knjiga naše mladosti, požuteli tomovi Skota i gđe. Himens koji su obećavali — a nikad nisu ispunili obećanja, jer i kada smo ih otvorili, nešto je ostalo nečitano. Nešto nam je učinilo njihove tajne nedostupnim. Nisu te knjige mogle biti iščitane: odnosile su se na prošla vremena. Ali, po rituału, imati ih, to je već bilo dovoljno: možda zato sada pokušavamo da se okružimo njima, trudeći se da obuhvatimo dušu tadašnjih razmišljanja, da objedinimo prošlost. Čak i ako nije tako, postoji još jedna mogućnost: da će ovi tomovi jednom, našoj deci, poslužiti u istu svrhu, ubediti ih, ako se slučajno osvrnu oko sebe, u pompeznost sopstvenih života, u to da im je kultura ipak dostupna i da smo dali sve od sebe kako bi „knjiga postala njihov najbolji prijatelj”.

Jer mi smo — ili su naši roditelji — izdali prave vrednosti, odbacili ih u korist nadolazećih elektronskih medija. Istovremeno, mislili smo da smo promenili i porodičnu povezanost — priče za uspaavlivanje večernje očevo čitanje Biblije — zamenili za drugu, komforno centriranu okolo TV ekrana ili radio-kasetofona. Možda sada sumnjamo da je to bilo ispravno a najlakši način da se odagna strah je kretanje unazad. Čeznja za ponovnim otvaranjem onih puteva komunikacije koje je „generacijski jaz” potpuno istisnuo. I tako, preko klubova knjiga, kupujemo sebi prošlost, tražeći u njoj naše korene i novu ravnotežu. Nad ovim knjigama, kažemo sebi, u dugačkim hladnim noćima sedeli su naši preci, pa onda možda mogu i nama pomoći da ponovo izgradimo porodičnu i društvenu sigurnost i postojanost koju su oni posedovali. Možemo premostiti generacije time što ćemo naučiti decu da vole ove proverene vrednosti, a ko zna, možda se tu krije mogućnost i da jednog dana

naša deca nama. budući školovanja od nas, po-
kažu kako da se snademo u predugačkim opisi-
 ma i beskrajnim rimama, da nam objasne ono
 što sami nikad ne bismo dokučili.

Mogućnosti društvenog pregrupisanja, koje se
 ovim nude nižim slojevima građanstva, kom-
 pleksne su. Sa jedne strane, nude mogućnost
 prevazilaženja ograničenosti želja: uspon ka
 srednjoj klasi, koji je jednom izgledao kao
 ostvarljiv san, traži, bar, neke naznake bibliote-
 ke, koja će na neki način biti protivstavljena
 očevim „uradi sam” priručnicima i majčinih
 ljubicih. Sa druge, tu postoji šansa da se na-
 novo osvoji narodna kultura, da se ožive čuvena
 vremena kada su ovi tekstovi bili zajednička
 vrednost, kada su zemljoradnici-čitaoci čitali
 zemljoradnike-pesnike, a gospođice su, ma ko-
 liko bile neobrazovane, drhtale pred plemenitoš-
 ću i zvučnošću jednog Tenisona. Za one uhva-
 ćene u ćorsokaku, paralizovane buljenjem u te-
 levizor, svako kretanje je dar s neba iz prena-
 seljenih jednoličnih predgrađa pobeći na selo,
 bilo da je cilj velika seoska kuća ili tek brvnara
 kraj puta.

Naravno, tu je i pitanje vremena. Ono što je
 neverovatno zbunjujuće u književnoj oblasti,
 još jednom je pitanje izbora: u modi, pop-mu-
 zici, čak i filmu, nešto nam je ponuđeno — a
 stilova ima raznih i možemo se odlučiti za neke
 od njih. Ali književnost nikada ne nudi tako
 jednostavan izbor: najveći deo dela je napisan
 davno, a ona koja se sada pišu tek treba da
 budu ocenjena — a koliko je vremena potrebno
 za to? Knjige, same po sebi, nikada ne propi-
 suju vreme za čitanje: koliko vremena BI TRE-
 BALO čitati „Velika očekivanja” (Dikens prim.
 prev.), ili Bajronove priče? Taj problem jednim
 udarcem rešavaju klubovi knjiga: jednom me-
 sečno uredno upakovan tom leži ispred naših
 vrata, između oglasa za centralno grejanje i go-
 mile sličnih ponuda slabostojećih trgovačkih
 putnika. Ne znači to samo uniformnost u pros-
 toru već i redovnost u vremenu: zadovoljstvo na
 parče, redukcija različitosti na ritam koji ujed-
 načava, čak i mogućnost da ne održimo zadatu
 reč, da budemo nestašni i ne pojedemo svoju
 papicu.

A tu je i novac. Ovde je pitanje cene okrenuto
 naopako: nije u pitanju trgovina, nego investira-
 nje odgovarajuće sume u budućnost. Jer ove
 knjige obećavaju i prošlost i budućnost, pobeđu-
 jući smrt: a za to nijedna cena nije previsoka.
 Ionako je teško pronaći i jedan razlog zbog koga
 bi zažalili plaćanje: ako pozlata spadne, koža po-
 puca ili se iskrza, još uvek nam ostaje Džordž
 Eliot ili Enciklopedija Britanika na policama, a
 njihova iskrzanost samo potkrepljuje iluziju da
 smo ih koristili. One, istovremeno, predstavljaju

imovinu koju nikada nećemo baciti, kojoj se ne mogu potrošiti baterije ili otpasti točak, i koja će obrnuti protok vremena, postajući sve vrednija što je starija, što mi toliko želimo za sebe same; zadobijajući poštovanje zbog mudrosti koju su, ili se bar nama tako čini, naši preci imali priliku da iskuse ali za koju sumnjamo da je i nama dostupna. One su stvari kojima proticanje vremena ne može nauditi: u naše ime, one će zadržati autoritet koji smo mi, sazrevajući uz buku, svađanja i zavisti, uprljali i izgubili.

Ispiti

Saslušanja, noćni upadi u stanove, brkati pukovnik opkoljen egzekutorima, prognani su iz britanske ideologije: poslednji trag vrhovnoj moći u školskim udžbenicima istorije je Dvorski Vrhovni Sud (Court of Star Chamber), a iz literature su sablasni zamkovi i treperave sveće još krajem XVIII veka prognani u istočnu Evropu, minijaturne gradove-države renesansne Italije i pustinje Španije nad kojim dominiraju tvrđave. Maštovitost je fino pročišćena puritanskom komedijom, pa su čak i odgovornosti postimperijalizma prebačene na nespreatna američka petljanja po Centralnoj Americi, gde možemo sa zadovoljstvom posmatrati kako papirnati generali dobijaju što su i zaslužili. Veću dvanaestorice je istina dano da provere uslove ispitivanja: Sudska Pravila pokrivaju sveobuhvatnu i nedodirljivu moć policije, koja se dokazuje u zatvorenim sobama policijskih stanica i na parkiralištima robnih kuća u centru grada, pod viđom onog „obaveznog postupka” uvedene su zaštitničke i zamaskirane figure sposobne da presude u konfliktu suprotstavljenog policajca i nasilnika.

Umesto saslušanja, imamo ispite: umesto modela grada-države pod vlašću Medičijevih, imamo prilagođenu verziju Teutonskih klasifikacionih sistema, sa svim aparatom koji ga kroz istoriju prati. U osnovi se nalazi snažna povezanost edukacijskog i administrativnog državnog aparata; ovi ispiti su probni kamen za nameštanje u rastućim državnim službama, a profesori filozofije utemeljeni na Kantovskoj tradiciji služili su kao intelektualni garanti legitimnosti države. To je jezgro iz koga se razvila uglavnom metafizička debata koja je u osnovi bila politička, a služila je kao ideološko opravdanje razdvajanja idealnog i stvarnog, pa bi sledstveno tome na postojeći politički sistem, koliko god on bio truo, trebalo gledati kao na manifestaciju nadređenog i večitog poretka, što je građanska varijanta božanskih prava kraljeva. Uspeh na ovim ispitima nije stvar samo ličnog dostignuća, na neki način to je inicijacija u dužnosti,

koje se nisu ograničavale samo na prihvatanje ideologije već i na operativnu podobnost za procedure koje su neophodne za dalje širenje proklamovane ideologije. Hegel, Čehov, Kafka su fantasti tog stanja, gde se proces pretvaranja humanističkog obrazovanja u birokratsko oruđe političke moći vršio direktno, a ispit predstavljao dokaz i garanciju zahtevane postojanosti.

Kao glavni činioci ovog procesa pojavljuju se uniformnost i razlikovanje (distinkcija): laboratorijsko ujednačavanje pozadine naspram koje se, uveravali su nas, i najsićušnije razlike jasno ističu. Tako je proces diferencijacije po sebi dvojan: sa jedne strane, postoji diferencijacija između kandidata, a sa druge obaveza minucioznog razgraničavanja ocena nepogrešivih umeća ispitivača. Ono što kandidat ne može videti je šta se događa iza ogledala: način na koji veštački smireno poprište sobe za ispitivanje postaje i samo bojno polje, gde se pod maskom više ili manje naglašene brige za priznavanje dostignuća, minuciozno označavaju i beleže intelektualni i politički stavovi, a ispitivači dolaze u neposrednu vezu sa centrima društvene kontrole, baratajući procentima, klasifikacijama, naročitim merama isticanja, i sve to bez ikakvog rizika, jer u procesu ispitivanja obično nema recipročnog odnosa, kao ni zahteva za preispitivanjem presude.

Tako ispitivači jedni drugima dokazuju da njihova moć ne slabi sa godinama, i da krivulje normale i aberacije koje nose u glavama i neseserima nisu izolovane fantazije nego polazišta opšteg interpretiranja vrednosti. Kao da se, nekim čudom, ispitivači slažu: u stvari, nema mesta iznenađenju, jer oni i jesu tu da bi se složili i tako osigurali integritet poretka kome su odlučni da služe. Drugo, oni su tu da bi precizno izmerili granice razilaženja: a to ne u testovima koje ocenjuju, jer oni su samo sirova građa u procesu izgrađivanja, već na osnovu vrednovanja odgovora svojih kolega. Neosetno, nivo dozvoljenog varira iz godine u godinu: starije i mudrije glave su čak u položaju da utiču na nivo društvene prihvatljivosti uviđajući jedva приметna odstupanja koja u srž poretka donosi svaka sledeća generacija.

Sledstveno, naravno, oni su u mogućnosti da delimično utiču i na kurs plovidbe, i to sredstvima koja ne izgledaju ni najmanje surova. Saveti ispitivača se obično formiraju *ad hoc*, pa retko ima potrebe za javnim isključivanjem pojedinca: mnogo je lakše ustanoviti čvrstinu u centru, i čekati da se taj konzervativizam ispolji u punoj i odlučujućoj snazi. Za one nove ispitivače koji bi da potegnu pitanje ovog centriranja uvek ima mesta s jedne strane, njima će se dozvoliti da predstavljaju velikodušne ustupke Države ek-

centrizmu, a sa druge oni mogu biti fino shvaćeni kao stilske vežbe liberalizma kojim građanski poredak održava samog sebe.

U međuvremenu, tamo u ispitaonici, događaju se druga neophodna čuda, a vlast koja ih organizuje još jednom demonstrira moć svoje hegemonije i ponovo, niko se ne buni. Stotine kandidata — još jednom — ne oseća svoje zajedništvo — oni su, ponovo, pretvoreni u prah, deliće, razdvojeni na atome, i klanjaju se i najsitnijem predstavniku vladajuće sile, samo neka ima odoru ili neko drugo obeležje moći na sebi. Sve se u trenutku zaledi svaki put kada se neki kandidat usudi da podigne ruku: hoće li to biti signal, začetak sagrešenja? Ali ne, to može biti samo početak vođenja skoro nevidljive rasprave: nadzornik će biti tu da lično nadgleda njegov zahtev, i time potvrdi svoju presudu kao vrhovnu. Uskoro je zločinac slomljen: ne postoji mogućnost izmene, i sa svakim brižljivo obrađenim „incidentom”, ma kako on bio trivijalan, potčinjenost mase je samo izraženija. Na kraju, sasušeni ostaci pobune postaju smešni, sa prvima koji odstupe; ali to samo potvrđuje osnovnu poruku, da jedino na nekom potpuno drugačijem mestu, daleko van ovih zidova koji pritiskaju, postoji mogućnost dosezanja slobode, ali po cenu koja će za većinu ostati previsoka.

Sušтина se odražava i na formi: u ovoj areni nema odstupanja od pravila. Tako ispit dobija dvostruko značenje: skriveno u senci, postoji verovanje u fantastičan zadatak, koji je obećan ne kao perfektno ispunjenje formalnih zahteva već kao izraz nečijeg genija, bogomdanog pojedinačnog odgovora koji će ukazati na heroja svoje generacije. Ali ovo, naravno, u realnosti nije moguće dostići, ma koliko se kandidati kasnije hvalili: i tako san o perfektnom odgovoru na sva pitanja Države nastavlja da se održava, moguć ali van stvarnog domašaja, unapred potvrđujući nedostižni autoritet Saveta, ubeđujući kandidate da je bolje odlučiti se za sigurnost prosečnosti nego rizikovati zbog nečega čiji rezultati i pored svih napora, neće biti dostupni ostalima.

Zato što zadatke, u stvari, niko i ne čita. Istina, oni će biti pažljivo pregledani, ali u uslovima potpune tajnosti, za kojom sledi neizbežno uništavanje, i tako je poverljivost asimilirana unutar birokratske tajnovitosti. Na taj način je podriven značaj subjektivnosti: u obe buduće građanske sluge, administrativce, bezbojne muškarce i žene usađeno je verovanje da, u kasnijem životu, svi sudovi vise o koncu ukoliko se ne prilagode ovako definisanim pravilima objektivnosti. Takođe, po ugledu na nedostižnu tačnost na testu odvijaju se i kasnije operacije društva: provere ispitanikovih uslova života od strane so-

cijalnog osiguranja i poreske prijave, na primer. Na neki način, umnožavanjem ovih jednosinernih pravaca moći, moguće je dostići toliko željenu sigurnost; u međuvremenu, pojedinačnost treba tretirati kao nepouzdanu, i samo kao deo teksta koji tek treba interpretirati.

Kao uračunat i smišljen, pojavljuje se ovde i mit o finalizaciji: da će, negde na kraju procesa učenja (a pretpostavlja se da ono ipak ima svoj kraj), doći do preciznog i pouzdanog obračuna. U međuvremenu, svakodnevno iskustvo je obezvređeno: na njega treba gledati kao na pripremu i utvrđivanje gradiva, na prve stepenike u procesu koji teži ka teleologiji. I sama smrt je u igri unutar ispitaonice: na listi onih koji su polagali, nedostajće bar jedno ime, koje je nestalo iz našeg vidokruga, da bi predstavljalo znak još uvek prisutne moći sudbine nad silama života i smrti. Ispitivači ne moraju obući crninu: mi je već nosimo od trenutka u kom se potčinjavamo toku čiji će rezultati na kraju isključiti jednoga od nas, dokazujući time ostalima koliko je ubuduće vrednost naših života.

(Prevela s engleskog
NATAŠA ĐUKIĆ)

